

תוכן העניינים

פתח דבר ט

מודלים להתמודדות עם דילמות אתיות

1. כשלים אתיים: כיצד נמנע מהם 3
2. מודל שבעת הצעדים לפתרון דילמות אתיות 25

בעיות אישיות של המטפל

3. פתרון מיני לאיומי התאבדות 37
נושאים אתיים:
מקצועיות, בעיות וקונפליקטים אישיים של המטפל, הפרת גבולות, חוזה מקצועי, יחסי מטפל-מטופל, יחסי מין בטיפול
4. השפעת התשוקה לכבוד, לממון ולכוח על המטפל ועל המדריך 58
נושאים אתיים:
מקצועיות, יושרה, יחסים מקבילים, בעיות וקונפליקטים אישיים של המטפל, הדרכה, שכר והסדרים כספיים
5. חציית גבולות תוך כדי יצירת המצאות וחידושים בפסיכותרפיה 71
נושאים אתיים:
הפרת גבולות, מקצועיות, יושרה, בעיות וקונפליקטים של המטפל, יחסים מיניים, מחקר ופרסום מדעי
6. כשהמטפלת במצוקה 88
נושאים אתיים:
מקצועיות, אחריות, בעיות וקונפליקטים אישיים של המטפל, יחסים קולגיאליים, הדרכה

שמירה על טובת המטופל

7. להתגייס או לא להתגייס: החובות האתיות והמצועיות מול רצונה של מטופלת להתגייס לצה"ל 101

נושאים אתיים:

קידום טובת המטופל, אחריות המטפל כלפי מטופליו, אחריות ההורים, סודיות מקצועית

8. החלפת מטפל: פיתוי או שינוי לגיטימי? 125

נושאים אתיים:

יחסים קולגיאליים, אוטונומיה של המטופל בבחירת מטפל, שיקולים בדבר טובת המטופל, שיקולים כלכליים של המטפל

9. כשמטופל אינו יכול לשלם עוד 136

נושאים אתיים:

חווה מקצועי, שכר והסדרים כספיים, יחסים מקבילים, הפסקת טיפול

10. טיפול מחוץ לטווח המיומנות המקצועית של המטפל 151

נושאים אתיים:

חווה מקצועי, מקצועיות, הטיות של המטפל, הסכמה מדעת

שמירת סודיות

11. שמירת סודיות בטיפול בקטינים 163

נושאים אתיים:

הסכמה מדעת. סודיות, סמכות ההורים על קטינים וגבולותיה, סתירה בין אתיקה לחוק

12. שמירת סודיות בטיפול משפחתי 176

נושאים אתיים:

טיפול משפחתי, סודיות, רשומה רפואית, חוות דעת בטיפול, יחסים קולגיאליים

13. שמירת סודיות בטיפול קבוצתי 188

נושאים אתיים:

שמירת סודיות, טיפול קבוצתי, מסירת מידע לפני הטיפול, אחריות של מטפלים, אחריות של מטופלים

מתמחים

14. החלטה וטיפול של מתמחה מעבר לסמכותו המקצועית 199

נושאים אתיים:

מקצועיות, הדרכה, רב-תרבותיות, הקניית עקרונות אתיים, התמחות

15. הבטחת סודיות על ידי מתמחה במערכת מוסדית 212

נושאים אתיים:

חווה מקצועי, התמחות, הדרכה, שמירת סודיות ותנאים להפרתה, כללי אתיקה וכללים מוסדיים

אבחון פסיכולוגי

16. לברוק או לא לברוק את הילד? 225

נושאים אתיים:

אחריות הפסיכולוג, כיבוד האוטונומיה של הילד או הוריו, הסכמה להתערבות פסיכולוגית, מעמד ההורים כאפוטרופסים של הילד המטופל, הסכמה לבדיקה, קונפליקט בין אתיקה לחוק

17. כשאיש המקצוע איננו מעורבן מקצועית 238

נושאים אתיים:

מיומנות מקצועית, התערבות ושמירה על רמה מקצועית, הערכה ואבחון פסיכולוגי, שימוש לא הולם במבחן, פירוש תוצאות מבחן, מתן מידע אמין על הידע המקצועי של הפסיכולוג, יושרה, הסכמה מדעת

המחברים 248

חוקים, כללים, תקנות ותקנונים 250

רשימת ספרות 251

פתח דבר

בקרב אנשי המקצועות המטפלים ובציבור הרחב גוברת ההכרה בחשיבות ההתנהגות האתית של איש המקצוע, ואנו עדים להתפתחות מרשימה של קודים אתיים בקבוצות מקצועיות רבות. חלקם עודכנו בשנים האחרונות בצורה מקיפה ויסודית: קוד האתיקה של הפסיכולוגים בישראל 2004, הקוד האתי לאחיות ולאחים בישראל 2004, תקנון האתיקה של האיגוד של המטפלים ביצירה ובהבעה [יה"ת] 2006, הקוד של האיגוד הישראלי לפיתוח ארגוני 2005, וקוד האתיקה המקצועית של החברה הפסיכואנליטית בישראל 2010; וחלקם נכתבו לראשונה: קוד האתיקה של האיגוד הישראלי לפסיכיאטריה של הילד והמתבגר 2006, וקוד האתיקה של הקבנ"ים בצה"ל 2008.

תהליך זה של ערוך ויצירה של קודים אתיים בארגונים ובחברות של מטפלים בכריאות הנפש מצביע יותר מכול על התעצמות חשיבותם של כללי התנהגות מקצועית ראויה בקרב החברים בקבוצות המקצועיות שהוזכרו. אין ספק כי תהליך זה של הבהרה והעמקה בכללי ההתנהגות המקצועית הראויה הוא פועל יוצא של השינוי במערכות היחסים שבין מטפלים למטופלים, והמעבר מעידן של שליטה פטריארכלית של המטפלים במטופליהם, לעידן של מטפלים הנותנים שירות למטופלים בעלי זכויות, ומודעות גוברת של המטופלים לזכויות אלו ולשמירתן. במקביל מתפתח שדה עיוני ומחקרי העוסק בבדיקת היישום והביסוס של כללי האתיקה בקרב אנשי המקצועות הטיפוליים. ב-2003 יצא לאור ספרנו 'סוגיות אתיות במקצועות הייעוץ והטיפול הנפשי'. בספר - הראשון מסוגו בעברית, שראה אור בשתי הדפסות ועודכן לקראת צאתה לאור של המהדורה השלישית ב-2007 - ניסינו להקיף את כלל הסוגיות האתיות המתעוררות בתחומי העיסוק של פסיכולוגים, פסיכיאטרים, עובדים סוציאליים, יועצים ומטפלים מתחומים שונים של הטיפול הנפשי, וכן של חוקרים ומחנכים בתחום. בספר נעשה גם ניסיון להקיף את כל הידע העיוני והאמפירי שהצטבר בארץ ובעולם בכל הקשור לסוגיות אתיות מסוגים שונים. שערי הרבים, כמו גם מחבריו המגוונים, הם העדות העיקרית לרוחב יריעתו של הספר, שהפך להיות הטקסט המוביל בחינוך לחשיבה אתית בישראל. בעבודתנו בוועדת האתיקה של הפסיכולוגים בישראל, ומתוך הקשר עם ועדות אתיקה נוספות ואנשי מקצוע רבים, התרשמנו שלמרות הפירוט שניתן לכללי האתיקה ולמרות הרחבת החינוך האתי (באוניברסיטאות, בתהליך ההתמחות,

בסמינרים לאנשי מקצוע, בפעילות ועדות האתיקה ובכתיבה) עדיין ישנן הפרות אתיות, לעתים חמורות, על ידי מטפלים אשר הגיעו למקצוע מתוך כוונות כנות לפעול ככל יכולתם לסייע למטופליהם, וודאי שלא לפגוע בהם. עיון בהפרות אתיות אלו העלה שהסיבות לכך מרובות. חלקן קשורות למורכבות הדילמות האתיות והקושי להגיע במצבים מורכבים לפתרון ברור ונכון, חלקן קשורות לאישיותו של המטפל ומוסריותו, למצבו הנפשי, ולידע חסר בכללי האתיקה, אבל גם לחוסר מיומנות של מטפלים בזיהוי בעיות אתיות בעוד מועד, לפני שמתחילה ההידרדרות במדרון החלק של הפרות אתיות. מתוך כך, התחלנו לחשוב על פיתוח מודל מעשי שיקנה לאיש המקצוע כלים לזהות את המצבים הכרוכים בבעיות אתיות הדורשות את התייחסותו, ולפתור את הבעיה צעד אחר צעד, עוד בטרם נגרם נזק.

מקריאה ומהיכרות עם מודלים להתמודדות עם סוגיות אתיות התרשמנו ממגבלותיו של כל אחד מהמודלים שעבדנו אתם, ובסופו של דבר פיתחנו את המודל שאנו מציגים בפתח הספר הזה. זהו מודל מעשי ליישום עצמי, כמו גם ליישום בעבודה עם עמיתים, המאפשר לעבור על נתוני הפתיחה ועל תהליכי קבלת ההחלטות ביחס לסוגיות אתיות למיניהן. משניסחנו את המודל, בחרנו להציג ניתוח אתי מפורט של מגוון דוגמאות על מנת להדגים לאנשי המקצוע את התהליך המלא של ניתוח אתי של אירוע קליני.

מרבית ההתרחשויות המתוארות בספר קשורות בהיבטים שונים של הטיפול הנפשי. ישנם תיאורי מקרה העוסקים בהיבטים אתיים של אישיות המטפל והמתמחה, בשמירה על גבולות, בשמירת הסודיות, באופנויות טיפול שונות על ידי מטפלים ומתמחים. ייחדנו גם שני פרקים לניתוח הבעייתיות האתית בסוגיות הקשורות לשימוש מקצועי במבחנים פסיכולוגיים.

מניסיוננו, נראה לנו מועיל וחשוב להציג את ניתוחי המקרה בצורה מובנית ושיטתית. כך הסוגיה האתית מקבלת הבניה רבה יותר, בדרך כלל מתנתקת מההיבטים המוסריים גרידא שלעיתים כרוכים בעצם התעוררותה, וזוכה לעיבוד ולניתוח מקצועיים. מצב זה מאפשר לאמץ דרכי חשיבה אתיות בקלות רבה יותר ולערוך ניתוח אובייקטיבי של שרשרת מצבים שהתפתחו או שעשויים להתפתח, לכלל הפרה של כללי אתיקה.

המודל משלב בין יכולת אבחון מצב או דילמה אתית, בין הכרת הכללים, החוקים והקודים האתיים, התייחסות שיטתית לכל הנוגעים בדבר, אפיון דרכי הפעולה האפשריות וקבלת החלטה תוך מזעור הנזק האפשרי במקרה של ניתוח פרוספקטיבי של דילמה בהתהוות, או ניתוח רטרוספקטיבי של אירוע שהתרחש לא מכבר.

המקרים שבחרנו בהם כדי להדגים את הניתוח האתי מייצגים טווח רחב ככל האפשר של בעיות שבהן נתקלים אנשי המקצוע. הם לקוחים משלושה מקורות. הראשון הוא הניסיון המצטבר שלנו בליבון סוגיות אתיות שהובאו אלינו לייעוץ על

ידי מטפלים או מדריכים במהלך השנים; מקור זה משמש ל-11 מתוך 15 הדוגמאות שניתחנו בספר. כשחשבנו שסוגיה שהובאה לייעוץ בפנינו מתאימה לשמש בסיס ללימוד, ביקשנו את אישור המדריך או המטפל לכתוב אותה כדוגמה לימודית. ברור מאליו שהפרטים המזהים ומהלך התפתחות העניינים ב-11 האירועים האלה שוננו - כך שהמטפל, המטופל והפרשה כולה אינם ניתנים לזיהוי. שינויים אלו אושרו על ידי המטפל או המדריך שהביאום אלינו ומסרו את הסכמתם לפרסום תיאורי האירועים. המקור השני הוא תיאור שלגבינו נתנו הנוגעים במישרין בדבר הסכמה מפורשת לפרסומו מתוך הבנה כי יש בכך חשיבות לימודית וחינוכית רבה. המקור השלישי לאירועים שניתחנו הוא תיאורים מקצועיים של התרחשויות שראו אור בספרות המקצועית, או שנכתבו כספר לציבור הרחב על ידי פסיכולוג. סוג זה של מקרים שפורסמו - אם מציאותיים שהוסוו או אם דמיוניים - מאפשר דיון מעמיק יותר במניעים הפסיכולוגיים של המטפל והמטופל, ללא חשש של פגיעה במי מהנפשות הפועלות. שני התיאורים לקוחים מספרו של ארווין יאלום 'על הספה' וממאמרו של ג'ן גאברד (Gabbard, 2004).

יודגש כי תהליך הדיון נראה לנו חשוב הרבה יותר מאשר הפתרון הספציפי של הדילמה המוצג בספר. אנו בטוחים כי מטפלים שונים בנסיבות שונות יבחרו בחלופת פעולה אחרת מזו שבחרנו אנו. החלטות ודרכי פעולה אחרות אפשריות בהחלט כל עוד הן מנומקות מקצועית ומעוגנות בכללי האתיקה והחוק. אנו מקווים כי ספר זה, שרובו ככולו ניתוחי מקרים, יתרום לאנשי המקצוע, לפסיכולוגים ולמטפלים מכל המקצועות הטיפוליים בבריאות הנפש, וכן למאבחנים באמצעות מבחנים פסיכולוגיים, כמתן כלי עבודה שיטתי לניתוח סוגיות אתיות, ובכך יתרום לחשיבה, מחד גיסא, ולהתמודדות המעשית, מאידך גיסא, עם דילמות אתיות בעבודה המקצועית.

עם השלמת העבודה על הספר וצאתו לאור אנו מבקשים להודות בראש ובראשונה לעמיתנו בתחומי בריאות הנפש על שהביאו אלינו להתייעצות מצבים מורכבים מבחינה אתית, וסייעו לנו לחדד ולהעמיק את חשיבתנו האתית ביחס אליהם. התהליך תרם לגיבוש ולפיתוח המודל להתמודדות עם אתגרים אתיים מורכבים המוצג בספר זה.

בטרם נודה לכל המסייעים במלאכת הוצאת הספר לאור, נדגיש כמה הנחיות

ההערות טכניות:

א. עיקרו של הספר בנוי על תיאורי מקרים וניתוחם. מכיוון שהתחומים והנושאים שבהם עוסקת כל דוגמה שונים ומגוונים (רשימת הנושאים האתיים והחוקים הרלוונטיים לכל דוגמה מצוינים בראשית כל פרק וכן בתוכן העניינים) אין מנוס מחזרה על סעיפים בקודים אתיים ובחוקים המתייחסים לכל דוגמה בנפרד. אנו ערים לחזרתיות אך בחרנו בדרך זו כדי שניתן יהיה לקרוא ולעייין בכל

פרק ללא תלות בכתוב בפרקים אחרים. לפיכך, הבאנו רשימת ספרות בסוף כל פרק וגם רשימת ספרות מרוכזת בסוף הספר, הכוללת גם את פירוט הקודים האתיים שנזכרים בספר זה.

ב. הדוגמאות עוסקות בבני אדם, במטפלים ובמטופלים, בנשים ובגברים. לעתים הדוגמה חייבה התייחסות ספציפית למגדר ולעתים לא. אנו מבקשים לציין כי בחלק ניכר מהאזכורים ההתייחסות היא לנשים ולגברים כאחד.

ג. ספר זה הוא כאמור ספר המשך לספרנו 'סוגיות אתיות במקצועות הייעוץ והטיפול הנפשי' ואנו מרבים להפנות בו לפרקים מתוכו. למען הנוחות בחרנו לכנותו כאן בקיצור 'סוגיות אתיות בטיפול'. הוא יופיע בשמו המלא באזכור הראשון בכל פרק ולאחר מכן יופיע בכינוי המקוצר.

אנו מודים לעמיתנו, חברי ועדת האתיקה של הסתדרות הפסיכולוגים לדורותיהם, שעמם קיימנו כל אחד בזמנו, ולעתים כקבוצה, שיח פורה ועשיר בתחומי החשיבה וההתמודדות האתית.

אנו מבקשים לשלוח תודה מיוחדת לעמיתנו פרופ' דני קורן מאוניברסיטת חיפה על הערותיו המועילות ועל תרומותיו המהותיות להתפתחותו של ספר זה. לבסוף אנו מודים מאוד לחברינו בהוצאת מאגנס: ד"ר אילנה שמיר, רוחמה הלוי, חי צבר ורם גולדברג, ולעורכת הלשונית דורית בונה, על העבודה הדייקנית, התמיכה המקצועית והמאמצים הראויים להוצאת כתב היד לאור.

יהודית אכמון, גבי שפיר, גבריאל וייל, חורף 2012

המחברים

ד"ר יהודית אכמון היא פסיכולוגית קלינית בכירה, מדריכה בפסיכותרפיה ופסיכודיאגנוסטיקה. עבדה בבית חולים גהה בשנים 1973-1993 שם עסקה גם בהדרכה מקצועית. לימדה אתיקה מקצועית בחוג לפסיכולוגיה באוניברסיטת תל אביב ובבית ספר לפסיכותרפיה בסמינר הקיבוצים. בין השנים 1994-2000 הייתה חברה ויו"ר ועדת האתיקה של הסתדרות הפסיכולוגים, יזמה והובילה צוות לכתיבת קוד אתיקה מפורט ראשון להסתדרות הפסיכולוגים שבהמשך אומץ על ידי מועצת הפסיכולוגים כמחייב כל פסיכולוג בארץ. הייתה שותפה בכתיבה ובעריכה של הספר סוגיות אתיות במקצועות הייעוץ והטיפול הנפשי.

פרופ' גבי שפלר הוא פסיכולוג קליני בכיר ופסיכואנליטיקאי מנחה, מדריך בפסיכותרפיה ובפסיכודיאגנוסטיקה. מ-1982 הוא הפסיכולוג הראשי של בית החולים הרצוג-עזרת נשים בירושלים, חבר בוועדות האתיקה והלסינקי במוסד זה ויו"ר תת-ועדת הלסינקי לניסויים לא-רפואיים. בין השנים 1998-2003 הוא כיהן כראש המגמה לפסיכולוגיה קלינית במחלקה לפסיכולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים, וכיום הוא חבר סגל במחלקה, מופקד הקתדרה על שם פרויד בפסיכואנליזה ומנהל מרכז פרויד לחקר פסיכואנליטי במחלקה לפסיכולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים. היה חבר ועדת האתיקה העליונה באוניברסיטה העברית בירושלים בשנים 2000-2006 וכיהן כיו"ר ועדת האתיקה של הסתדרות הפסיכולוגים בישראל. הוא המייסד והמנהל האקדמי של תחום אתיקה בפסיכולוגיה במרכז לאתיקה במשכנות שאננים בירושלים שבו הוא חבר גם במועצה האקדמית. פרופ' שפלר, מראשוני המורים לאתיקה מקצועית במקצועות הטיפוליים, יזם, תכנן, לימד ומלמד קורסים באתיקה מקצועית במכון הפסיכואנליטי בירושלים, באוניברסיטה העברית בירושלים, במרכז לאתיקה במשכנות שאננים, ובמסגרות אקדמיות ומקצועיות נוספות. הוא מחבר ועורך של ספרים ומאמרים רבים בפסיכותרפיה, ובהם טקסטים בסיסיים באתיקה מקצועית בפסיכולוגיה, פסיכותרפיה ומחקר. ממניעיו ומוביליו של תהליך העדכון והפרסום המחודש של הקודים לאתיקה מקצועית של הפסיכולוגים בישראל 2004 ושל

החברה הפסיכואנליטית בישראל 2010, ושותף פעיל בעריכה ובכתיבה של קוד האתיקה של הקב"נים בצה"ל 2008.

ד"ר גבריאל וייל הוא פסיכולוג קליני וחינוכי. וייל הוא פסיכולוג ראשי במרכז לבריאות הנפש של משרד הבריאות בבאר שבע. בעבר ניהל את השרות הפסיכולוגי-חינוכי בנתיבות (1972-2007). לימד במשך השנים במסגרות אקדמיות שונות פסיכולוגים, יועצים חינוכיים ומטפלים שונים, קורסים באתיקה מקצועית (אוניברסיטת בן-גוריון, מכללת קיי, המרכז לאתיקה משכנות שאננים, מכון מגיד) וערך הרצאות וסדנאות רבות באתיקה בכנסי הפסיכולוגים החינוכיים, בכנס המורים היועצים, באירועים מטעם הסתדרות הפסיכולוגים בישראל, ובימי עיון של משרד הבריאות למתמחים בפסיכולוגיה קלינית). היה חבר בוועדת האתיקה של הסתדרות הפסיכולוגים בישראל במשך תשע שנים, במסגרת זו היה שותף פעיל לכתיבת קוד האתיקה המקצועית של הפסיכולוגים בישראל - 2004. יו"ר הוועדה לבניית סטנדרטים לחוות דעת פסיכולוגיות לבתי המשפט - הסתדרות הפסיכולוגים ומועצת הפסיכולוגים - 2008, כתב מאמרים מקצועיים שונים ושותף בכתיבה ובעריכה של כמה ספרים, ביניהם הספר סוגיות אתיות במקצועות הייעוץ והטיפול הנפשי.